

MILITĀRAIS MANTOJUMS TŪRISMS

LATVIJA IGAUNIJA

1914-1991

Par laiku no Latvijas un Igaunijas neatkarības iegūšanas līdz tās atjaunošanai saglabājušās daudzas liecības – kauju vietas, militāras būves, vēsturiski foto, atmiņas. Tās veido kopīgu militārā mantojuma stāstu par to, kā Pirmā pasaules kara beigās radās abas valstis, kā tās nosargāja savu pastāvēšanu Neatkarības karos, kā abas valstis sagrāva Otrais pasaules karš, kādēļ vairāk kā desmit gadus pēc kara nacionālie partizāni pretojās padomju oku-

pācijas varai, un kā pēc gadu desmitiem ilgušās okupācijas neatkarība tika atjaunota. Stāsts ir ne tikai par politiskiem notikumiem, bet arī par cilvēkiem un dzīvi dažādu karu un okupāciju laikā.

Tas ietverts četros laika posmos:

1. Pirmais pasaules karš/ Neatkarības kari (1914-1920)

2. Otrais pasaules karš (1939-1945)

3. Nacionālo partizānu kustība - mežabrāļi (1944-~1957)

4. Padomju okupācija un neatkarības atjaunošana (1945-1991)

Apmeklētājiem ir apskatāmas **vairāk kā 300 militārā mantojuma vietas** Latvijā un Igaunijā - bijušās militārās bāzes, krasta apsardzes būves, mežabrāļu bunkuri, kauju vietas, muzeji, kolekcijas, ekspozīcijas. Latvijas Okupācijas muzejs Rīgā un Igaunijas Kara muzejs – ģenerāļa Laidonera Muzejs Tallinā sniedz visaptverošu priekšstatu par šī vēsturiskā laika norisēm, notikumiem, personībām.

www.militaryheritagetourism.info

**Interreg
Estonia-Latvia**
European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

S A T U R S

2 lpp.

**Pirmais pasaules karš
(1914-1918)**

8 lpp.

**Nacionālo partizānu
kustība - mežabrāļi
(1944 - ~ 1957)**

16 lpp.

**Militārās parādes
un svētki**

4 lpp.

**Neatkarības kari
(1918-1920)**

10 lpp.

**Padomju okupācija
un neatkarības
atjaunošana
(1945-1991)**

20 lpp.

**Par projektu
„Militārais mantojums”**

6 lpp.

**Otrais pasaules karš
(1939-1945)**

12 lpp.

**Kauju rekonstrukciju
pasākumi**

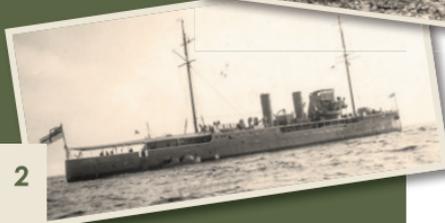
21 lpp.

**Karte - 150 militārā
mantojuma vietas
Latvijā un Igaunijā**

Pirmais pasaules karš 1914-1918

Vēl pirms Igaunijas un Latvijas valstu izveidošanās gan latviešu, gan igauņu karavīri cīnās Pirmajā pasaules karā Krievijas impērijas armijas sastāvā. Beidzoties Pirmajam pasaules karam, Latvija un Igaunija pasludina neatkarību. Taču oficiālas kara beigas nenozīmē, ka iestājies miers. Latvijai un Igaunijai nākas nosargāt savu pastāvēšanu, vienlaikus cīnoties pret vairākiem militāriem spēkiem un politiskām ambīcijām – Vācijas pretenzijām uz Latvijas un Igaunijas teritorijām, vācbaltu mēģinājumiem izveidot Baltijas valsti, Padomju Krievijas mērķiem pievienot Baltijas valstu teritorijas Padomju Savienībai, bijušo Krievijas impērijas armijas virsnieku centieniem sakaut lieliniekus un atgūt Krievijai Baltijas provinces.

Latviešu strēlnieki gāzmaskās Rīgas frontē, 1916.
Foto: Ziemassvētku kauju muzejs.

LATVIJAS REPUBLIKAS PROKLAMĒŠANA

1918. gada februārī vācu karaspēks okupē mūsdienu Vidzemes un Latgales teritoriju. Martā Padomju Krievija paraksta Brestļitovskas miera līgumu, atsakoties no valsts varas pār Kurzemes, Zemgales un Sēlijas teritorijām. 1918. gada oktobrī latviešu nacionālā politiskā organizācija "Demokrātiskais bloks" iesniedz Vācijai paziņojumu par latviešu tautas gribu veidot starptautiski atzītu Latvijas valstisko neatkarību un sagaida vācu okupācijas spēku atvilkšanu. 1918. gada 18. novembrī Latvijas Tautas Padome pasludina neatkarīgu Latvijas Republiku.

IGAUNIJAS REPUBLIKAS PROKLAMĒŠANA

Kad 1917. gadā notiek lielinieku revolūcija Krievijā un Pirmajā pasaules karā iestājas pamiers, igauņi jau ir sākuši nacionālās armijas vienību veidošanu. Vācija pārtrauc pamieru, atsākot uzbrukumu, un lielinieki bēg no Igaunijas. 1918. gada 24. februārī, varas vakuuma apstākļos pirms vācu okupācijas sākuma, Igaunija proklamēja nacionālo neatkarību. Jau nākamajā dienā Tallinā ienāk vācu karaspēks, taču beidzoties Pirmajam pasaules karam, 1918. gada novembrī Igaunijas Pagaidu valdība atkal pārņem varu savā valstī.

Pirmā pasaules kara minū traleris "Lupin".
Foto: Arto Oll privātkolekcija.

2

1

3

4

1 Serves 43. krasta aizsardzības baterija Sāremā.
Foto: Kati Aus.

3 Nirstot uz mīnu traleri "Gentian". Foto: Mikko Paasi,
"Subzone Oy", Igaunijas Nacionālā mantojuma pārvalde.

2 Šausmiežu (600 mm) dzelzceļš Ventspilī.
To sākotnēji izbūvēja Vācijas armija Pirmā
pasaules kara laikā. Foto: Ivars Salmanis.

4 Pirmajam pasaules karam veltīta izstāde
kultūras mantojuma centrā "Tīnūžu muiža".
Foto: Kaspars Špēlis.

Neatkarības kari

1918-1920

Pirmā pasaules kara beigās iezīmēja Latvijas un Igaunijas neatkarības karu sākumu. Atbrīvojoties no daudzajiem ienaidniekiem, abas jaunās republikas pierādīja spēju pastāvēt kā neatkarīgas valstis.

Pirmā latviešu nacionālā karoga autori Marianna Strautmane un Jānis Lapīns. Foto: Priekulu novada pašvaldība

Igaunu kājnieku pulka ložmetējnieku vads Hāpsalā 1918. gada februārī. Foto: Igaunijas Kara muzejs – ģenerāļa Laidonera muzejs.

Otrais platsliežu bruņuvilciens uz tilta pār Raunas upi 1919. gada jūnijā. Foto: Igaunijas Kara muzejs – ģenerāļa Laidonera muzejs.

LATVIJAS NEATKARĪBAS KARŠ

Līdz ar Pirmā pasaules kara beigām Vācijas armija atkāpjas no Latvijas teritorijas. Jau dažās dienās pēc Latvijas neatkarības pasludināšanas valstī iebrūk Padomju Krievijas Sarkanā armija. Neatkarības karš noslēdzas ar Latvijas—Krievijas miera līgumu 1920. gada 11. augustā. Tajā Krievija „bez ierunām atzīst Latvijas valsts neatkarību, patstāvību un suverenitāti un labprātīgi un uz mūžīgiem laikiem atsakās no visām suverēnām tiesībām, kuras piederēja Krievijai attiecībā uz Latvijas tautu un zemi...”.

IGAUNIJAS NEATKARĪBAS KARŠ

1918. gada 28. novembrī Krievijas Sarkanā armija iebrūk Igaunijas robežas pilsētā Narvā un sākas karš. Tas turpinās vairākās frontēs ilgāk kā gadu, līdz Igaunijai izdodas uzvarēt. 1920. gada 2. februārī Tartu tiek parakstīts miera līgums, kurā Krievijas atzīst Igaunijas neatkarību uz mūžīgiem laikiem un tiek noteiktas abu valstu teritoriālās robežas.

Pulkvedis Oskars Kalpaks ar 1. latviešu atsevišķā bataljona karavīriem pie Rūdbāržu muižas. 1919. gada februāris. Foto: Latvijas Kara muzejs.

2

1

3

4

1 Bruņuvilciens "Wabodus 2" ("Brīvība 2").
Foto: Martin Andreller.

2 Ekspozīcija "Valka - Latvijas neatkarības šūpulis"
Valkas novadpētniecības muzejā.

3 Igaunijas Kara muzejs – ģenerāļa Laidonera muzejs.
Priekšplānā bruņumašīna "Estonia". Foto: Siim Oismaa.

4 Sāremā Kara lietu muzejs.
Foto: Margus Sirimets.

Otrais pasaules karš 1939-1945

Sākoties Otrajam pasaules karam, gan Latvija, gan Igaunija pasludina neitralitāti. Padomju Savienība un nacistiskā Vācija savstarpēji vienojas par abu totalitāro režīmu ietekmes sfērām, un drīz vien Padomju Savienība okupē Baltijas valstis. 1941. gadā nacisti padzen padomju karaspēku, taču 1944. gadā tas atgriežas. Daudzi latviešu un igauņu vīri ir spiesti karot abās pusēs.

Stebeli krasta aizsardzības baterija Sāremā, maskēta kā vējdziņnavas 20. gs. 40. gados. Foto: Sāremā muzejs.

OTRAIS PASAULES KARŠ LATVIJĀ

PSRS uzstāda Latvijas valdībai ultimātu, pieprasot neierobežota skaita padomju karaspēka ieviešanu, un 1940. gada 17. jūnijā okupē Latviju. 1941. gada vasarā Latvijā ieņāk vācu karaspēks. 1944. gada 13. oktobrī PSRS Sarkanā armija ieņem Rīgu. Vācu armija atkāpjas uz Kurzemi un noturas Kurzemes katla ielenkumā līdz pat kara beigām un Vācijas kapitulācijai.

OTRAIS PASAULES KARŠ IGAUNIJĀ

Arī Igaunija, tāpat kā Latvija, nokļūst Padomju ietekmes sfērā un tai nākas vispirms pakļauties PSRS ultimātam, un tad, 1940. gada 17. jūnijā piedzīvot Padomju režīma okupāciju. 1941. gada jūlijā Vācijas armija padzen Padomju Armiju. 1944. gada sākumā Padomju karaspēks atkal tuvojas, un pie Narvas notiek II Pasaules kara nežēlīgākās kaujas Igaunijā. 22. septembrī padomju karaspēks ieņem Tallinu. Sākas otrais padomju okupācijas periods, kas ilgst 47 gadus.

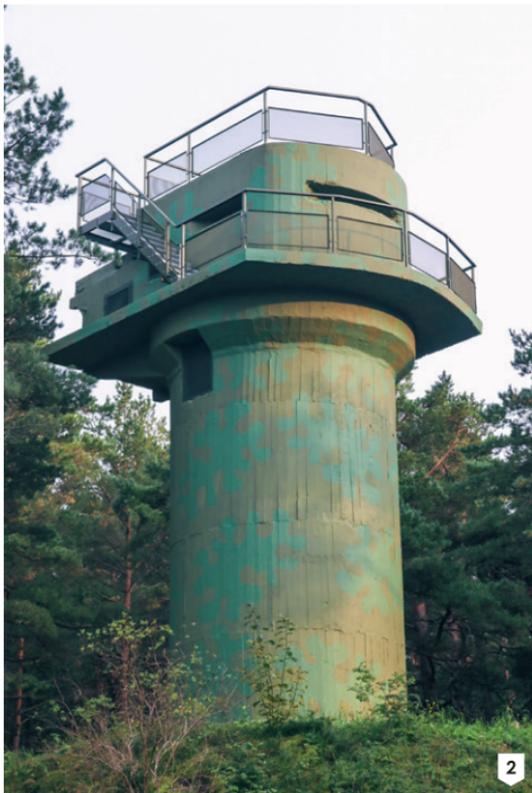
Foto: Mores kauju muzejs.

1

3

2

4

1 Otrajam pasaules karam veltīta izstāde Kurzemes cietokšņa muzejā Zantē. Foto: Tukuma tūrisma informācijas centrs. ■

2 Atjaunotais Ventspils 46. krasta aizsardzības baterijas uguns koriģēšanas tornis. Foto: Juris Smajlinskis. ■

3 VDK kameru muzeja izstāde Tartu. Foto: Martin Jaigma. ■

4 Otrajam pasaules karam veltīta brīvdabas ekspozīcija Mores kauju muzejā. Foto: Mores kauju muzejs. ■

Nacionālo partizānu kustība - mežabrāļi

1944.–1957

Sākoties Padomju okupācijai, daudzi vīri atsakās sadarboties ar okupācijas režīmu, dodas mežā un turpina pretoties. Dažiem, kuri dienējuši Vācijas vai Somijas bruņotajos spēkos, ir jāslēpjas, baidoties no represijām.

Nacionālie partizāni mežos. Foto: Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs

Mežabrālis Augusts Tūts (August Tuut), kurš krita kaujā 1951. gada 23. jūnijā Hījumā aprīnča Emmastes pagastā.

Hījumā aprīnča mežabrāļi Emmastes pagasta 1950. gadā. Foto: Hījumā muzeja kolekcija.

NACIONĀLO PARTIZĀNU KUSTĪBA LATVIJĀ

Pretošanās kustība Latvijā veidojas kā iedzīvotāju pretreakcija Padomju okupācijas režīma pastrādātajiem noziegumiem un mēģinājums atjaunot Latvijas neatkarību. Lielākās cīņas pret Padomju Savienības spēkiem notiek 1945. gadā Latgalē-Stompaku purvā. Savukārt, Kurzemē - Kabilē. Partizānu karš Latvijā ilgst līdz pat 50-to gadu beigām.

NACIONĀLO PARTIZĀNU KUSTĪBA IGAUNIJĀ

Daudzi igauņi cer, ka rietumu valstis nepieļaus otrreizēju Igaunijas okupāciju un Padomju laiks drīz beigsies. Mežabrāļi atstāj mājas, meklē patvērumu mežos, rīko uzbrukumus padomju represīvajām iestādēm. 1946. gadā tiek dibināta Bruņotās pretošanās līga Igaunijas neatkarības atgūšanai. Pēdējās bruņotās sadursmes notiek vēl 1957. gadā.

2

1

3

4

1 Mežabrāļu bunkura rekonstrukcija Veru muzejā.
Foto: Anneli Kana. ■

2 Nacionālo partizānu bunkurs "Mežabrāļi",
„Amadās”, Amatas novadā. ■

3 Mežabrāļu bunkura rekonstrukcija
Pergupehņā. Foto: Martin Andreller. ■

4 Nacionālo partizānu artefakti Rubeņa
bataljona muzejā, Ugālē. ■

Padomju okupācija un neatkarības atjaunošana

1945-1991

Aukstā kara laikā vairākus desmitus gadu Baltija atrodas uz pretējo pušu robežas. Latvijā un Igaunijā izvietoti lieli Sarkanās Armijas spēki, uzbūvētas lidostas, militārās ostas, kodolieroču bāzes. Cilvēkus no pārējās pasaules atdala Dzelzs priekšsargs. Latvija un Igaunija neatkarību atjauno 1990. un 1991. gadā, sabrūkot Padomju Savienībai.

Latviešu zēni Padomju armijas obligātajā dienestā Kalņingradā.
Foto: Ilmāra Stroda personīgais arhīvs.

Ūdenslīdējs Haras zemūdeņu demagnetizācijas bāzē 20. gs. 80. gados. Foto: Haras osta.

Padomju iznīcinātājs Tukuma lidlaukā, 1967. gads. Foto: Tukuma muzejs.

PADOMJU OKUPĀCIJA UN LATVIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANA

Padomju okupācijas laikā Latvijā izvietotas 3009 karaspēka daļas vairāk nekā 700 vietās. PSRS karaspēks aizņem 3% Latvijas teritorijas. 1990. gadā Latvijā atrodas 223 militāro struktūru apakšvienības un ~80 000 militārpersonas. 1990. gada 4. maijā Latvijas PSR Augstākā Padome pieņem deklarāciju „Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu”.

PADOMJU OKUPĀCIJA UN IGAUNIJAS NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANA

Pēc Otrā pasaules kara Igaunijā izvietoti līdz 120 000 padomju bruņoto spēku karavīru. Padomju armijai šeit ir 1665 bāzes, kuru kopējā platība ~900 km² – 5% no Igaunijas teritorijas. Igaunijas Republikas Augstākā padome 1991. gada 20. augustā pieņem rezolūciju par Igaunijas neatkarību no Padomju Savienības, atjaunojot Igaunijas Republiku.

1

2

3

4

5

- 1 Padomju slepenais bunkurs Līgatnē. ■
2 Piestātne Haras ostā, bijušajā zemūdeņu demagnetizācijas bāzē. Foto: Marek Sammas. ■
3 Hījumā militārā muzeja ekspozīcija. Foto: Mart Mõniste. ■

- 4 Padomju armijas mašīnu kolekcija "Pūpolos", Dundagā. ■
5 Irbenes radio teleskops, viens no slepenākajiem objektiem Padomju laikos. Foto: Gita Memmēna. ■

Vēsturisko kauju rekonstrukciju pasākumi Latvijā un Igaunijā

Vairākās 20. gs. militāro norišu vietās tiek rīkotas kauju rekonstrukcijas, ko var vērot ikviens interesents, izbaudot klātbūtnes efektu un iztēlojoties vēstures notikumus. Rekonstrukciju dalībnieki ir tērpti attiecīgo militāro spēku formās, izmanto autentisku ieroču atdarinājumus un atveido kaujas norisi.

Lai uzzinātu par kauju rekonstrukciju pasākumiem, jāsazinās ar pasākumu norises vietām.

Kauju rekonstrukciju informācija arī
www.militaryheritagetourism.info

Foto: Karina Jurciņa.

KAUJU REKONSTRUKCIJAS LATVIJĀ

Cēsu kaujas

Cēsu kaujas Latvijā 1919. gada 19.-23. jūnijā, ko Igaunijas kara vēsturē dēvē par Landesvēra karu, ir vienas no izšķirošajām kaujām Latvijas Neatkarības karā. Latvijas Pagaidu valdības bruņotie spēki kopā ar Igaunijas armiju pie Cēsīm guva izšķirošas uzvaras pār Vācijas armijas vienībām.

NORISES VIETA:

Cēsu apkaime.

www.cesis.lv

Foto: Cēsu pašvaldība.

Īles nacionālo partizānu pēdējo kauja

Īles bunkurā 1949. gada 17. martā apvienotā latviešu un lietuviešu nacionālo partizānu grupa 24 vīru sastāvā izcīnīja savu pēdējo kauju pret 760 karavīru lielo PSRS Iekšlietu ministrijas karaspēka daļu.

NORISES VIETA:

Atjaunotais Īles nacionālo partizānu bunkurs Zebrenes pagastā, Dobeles novadā.

www.dobele.lv/lv/tourism/pieminekli-un-pieminas-vietas/iles-nacionalo-partizanu-bunkurs-un-pieminas-vieta

Foto: Biedrība „Latviešu karavīrs”.

Foto: Kaspars Teilāns,
KULTŪRAS MINISTRIJAS LATVIJAS VALSTS
SIMTGĀDES BIROJS

Ziemassvētku kaujas

Ziemassvētku kaujas Tīrelpurvā 1917. gada 5. - 11. janvārī bija lielākās un asiņainākās Pirmā pasaules kara kaujas Rīgas frontes sektorā, kurās pirmo reizi kopā cīnījās visi astoņi latviešu strēlnieku bataljoni.

NORISES VIETA:

Ziemassvētku kauju muzeja apkaime, „Mangalji”, Valgundes pagasts, Jelgavas novads.

www.karamuzejs.lv

Otrā pasaules kara beigu kaujas

Kauju rekonstrukcijas velfītas Otrā pasaules kara beigu notikumiem 1944. gadā un lielajām kaujām Kurzemē. Pēc kauju rekonstrukcijām var apskatīt abu pasaules karu tehniku un ieročus.

NORISES VIETA:

Tērvetes pilskalns, Tērvete, Tērvetes novads.

www.lielkenins.lv

Foto: Biedrība „Latviešu karavīrs”.

KAUJU REKONSTRUKCIJAS IGAUNIJĀ

Neatkarības kara kaujas

Atzīmējot 24. februāri - Igaunijas Neatkarības Dienu, Igaunijas Kara muzejs katru gadu rīko iespaidīgu kauju rekonstrukciju, izspēlējot kādu no Neatkarības kara kaujām.

NORISES VIETA:

Igaunijas kara muzeja teritorija
Viimsi.

www.esm.ee

Foto: Igaunijas kara muzejs - ģenerāļa
Laidonera muzejs, Siim Ōismaa.

Starptautiskais militārās vēstures festivāls Valgā

Baltijā lielākais militārās vēstures festivāls, kurā piedalās vēstures rekonstrukciju klubi, notiek parādes gājiens cauri pilsētai, tirgus un koncerti. Festivāls notiek katru gadu augusta otrajā pusē.

NORISES VIETA:

Valga.

www.isamaalinemuseum.ee/en

Foto: Valkas Militārās tematikas parks.

Militārās parādes un svētki

Foto: Alvits Grīvnieks

LATVIJĀ

Latvijas Republikas proklamēšanas diena, 18. novembris

Par godu valsts svētkiem katru gadu Rīgā notiek Latvijas un sabiedroto bruņoto spēku, Iekšlietu ministrijas pakļautības iestāžu un Jaunsardzes vienību militārā parāde, ziedu nolikšana pie Brīvības pieminekļa, sviņīgi dievkalpojumi un citi pasākumi. Svētki tiek atzīmēti ar plašu pasākumu programmu visā Latvijā.

Lāčplēša diena, 11. novembris

Lāčplēša dienu simboliski svin kā uzvaru Latvijas brīvības cīņās. 1919. gada 11. novembrī Latvijas Bruņotie spēki ar Rīgas jūras līcī izvietoto franču un britu kuģu artilērijas atbalstu sakāva Bermonta-Avalova vadīto Rietumkrievijas Brīvprātīgo armiju, atbrīvojot Rīgu. Šajā dienā notiek Nacionālo bruņoto spēku militārā parāde, pie Rīgas pils mūra 11. novembra krastmalā tiek noliktas degošas sveces, pieminot cīnītājus, un visā Latvijā notiek lāpu gājieni un citi atceres pasākumi.

Foto: Toms Norde,
KULTŪRAS MINISTRIJAS LATVIJAS VALSTS SIMTGADES BIROJS

Foto: Ilmārs Žotīns, KULTŪRAS MINISTRIJAS
LATVIJAS VALSTS SIMTGADES BIROJS

Foto: Normunds Smajlinskis.

Foto: Alvīns Grīvnieks

Foto: Toms Norde,
KULTŪRAS MINISTRIJAS LATVIJAS VALSTS
SIMTGADES BIROJS

Igaunijas Neatkarības diena, 24. februāris

Svinības sākas saullēktā ar tradicionālo karogu pacelšanas ceremoniju Toompea, Tallinā un citās Igaunijas pilsētās. Pasākumi turpinās visas dienas garumā ar dievkalpojumiem, militāru parādi Brīvības laukumā Tallinā un prezidenta pieņemšanu vakarā. Koncerti, pieņemšanas un ceremonijas pie Neatkarības kara pieminekļiem notiek visā valstī.

Uzvaras diena, 23. jūnijs

Uzvaras diena tiek svinēta par godu uzvarai Igaunijas tā sauktajā Landesvēra karā – kaujās, kas Neatkarības karā notika pie Cēsīm Latvijā, un ko Latvijā pazīst kā Cēsu kaujas (igauņu valodā Võnnu lahing). Igaunņu un latviešu armijas kopīgiem spēkiem uzveica vācu karaspēku – Landesvēru, un devās tālāk uz Rīgu. Uzvaras dienā piemin ne tikai šīs kaujas, bet visas Igaunijas cīņas par neatkarības atgūšanu un saglabāšanu. Uzvaras diena tiek svinēta visā valstī, bet Igaunijas Aizsardzības līgas galvenā parāde katru gadu notiek citā pilsētā.

Visi foto: Igaunijas Bruņotie spēki.

Par projektu „Militārais mantojums”

Igaunijas – Latvijas pārrobežu sadarbības programmas projekta „Militārais mantojums” ietvaros izveidots vienots Latvijas un Igaunijas militārā mantojuma tūrisma piedāvājums. Projekta ietvaros pilnveidotas un apmeklētājiem atvērtas militārā mantojuma vietas Latvijā un Igaunijā, kas liecina par abu valstu neatkarības iegūšanu un atjaunošanu laikā no Pirmā pasaules kara sākuma 1914. gadā līdz 1991. gadam.

Militārā mantojuma tūrisms piedāvā:

- **muzeji, kauju vietas, apmeklētājiem atvērtas bijušās armijas bāzes u.c. notikumu vietas;**
- **karte apmeklējumu plānošanai;**
- **militārā mantojuma ceļojumu maršruti;**
- **vēsturiski foto un atmiņu stāsti;**
- **vēsturisko un politisko notikumu apraksti.**

PROJEKTA PARTNERI:

*Latvijas lauku tūrisma asociācija
„Lauku Ceļotājs”
Vidzemes Tūrisma asociācija
Kurzemes plānošanas reģions
Saldus novada pašvaldība
Ventspils muzejs
Rīgas plānošanas reģions
Olaines Vēstures un mākslas muzejs
Ikšķiles novada pašvaldība
Biedrība „Mores muzejs”
SIA „Sky Port”
Carnikavas novada pašvaldība
SIA „Rehabilitācijas Centrs Līgatne”
Amatas novada pašvaldība*

*Igaunijas lauku tūrisma asociācija
Peipusa Pārrobežu sadarbības centrs
Hāpsalu un Lēnes muzeju fonds
Sāremā Pašvaldība
Igaunijas Nacionālā mantojuma pārvalde
Lēnes-Nigulas pašvaldība
Sāremā Kara lietu muzejs
NVO “Panga Areng”
Hijumā Militārais muzejs
Igaunijas Kara muzejs - Ģenerāļa Laidonera muzejs
Setomā pašvaldība*

Interreg
Estonia-Latvia
European Regional Development Fund

EUROPEAN UNION

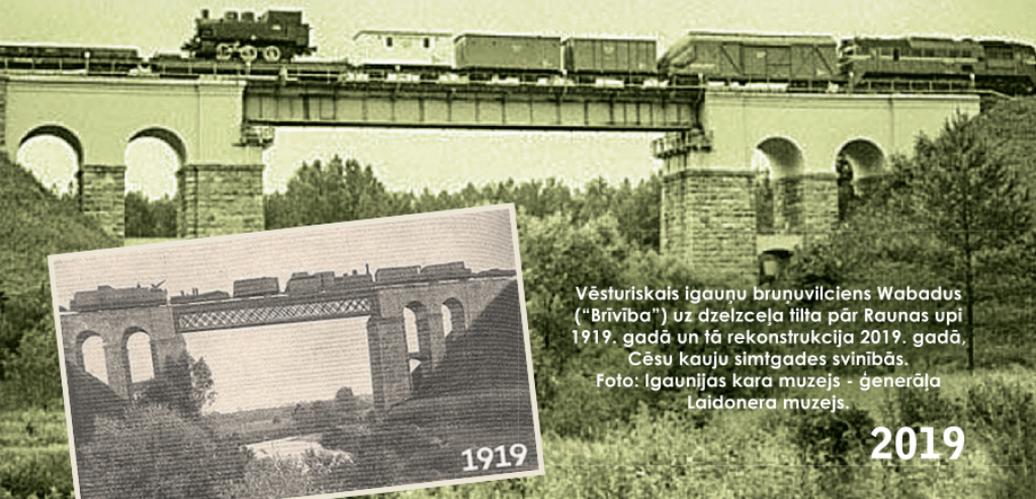
CEĻOJUMU KARTE „Militārais mantojums”

Šajā kartē atzīmētas **150 apmeklētājiem apskatāmas militārā mantojuma vietas** Latvijā un Igaunijā četros laika posmos, kas liecina par laiku no Pirmā pasaules kara sākuma 1914. gadā un abu valstu neatkarības iegūšanas 1918. gadā līdz tās atjaunošanai 1990./1991. gadā: muzeji, kauju vietas, bijušās militārās bāzes, vēsturisko lietu kolekcijas.

Kartē iekļauta militārā mantojuma vietu izlase, kas piedāvā saistošāko apmeklējuma pieredzi.

Plašāks militārā mantojuma vietu klāsts, foto attēli, apraksti un atmiņu stāsti

www.militaryheritagetourism.info

Vēsturiskais igauņu bruņuvilciens Wabadus ("Brīvība") uz dzelzceļa tilta pār Raunas upi 1919. gadā un tā rekonstrukcija 2019. gadā, Cēsu kauju simtgades svēnībās.

Foto: Igaunijas kara muzejs - ģenerāļa Laidonera muzejs.

2019

www.militaryheritagetourism.info

 @militaryheritagetourism

ISBN 978-9934-606-01-6

9 789934 606014

www.militaryheritagetourism.info

MILITĀRAIS MANTOJUMS TŪRISMS

Ceļojot Latvijā un Igaunijā, acinām apmeklēt militārā mantojuma vietas, kas liecina par laiku no Pirmā pasaules kara sākuma 1914. gadā un abu valstu neatkarības iegūšanas 1918. gadā līdz tās atjaunošanai 1990./1991. gadā. Tie ir muzeji, cietokšņi, militārs aprīkojums, takas, bunkuri, ciņu vietas, militāras pilsētas, infrastruktūra, piemiņas vietas.

Informāciju meklējiet Militārā mantojuma ceļvedī un

www.militaryheritagetourism.info

PAR KATRU MILITĀRĀ MANTOJUMA VIETU NORĀDĪTA ŠĀDA INFORMĀCIJA:

- Apraksts
- Vēsturiskie un mūsdienu foto
- Saisfītais vēstures posms un notikumi laika līnijā
- Saisfītās vēstures tēmas
- Atmiņu stāsti
- Interneta vietnes, kontakti sociālajos tīklos
- GPS koordinātas
- Norāde kartē
- Adrese un kontaktinformācija

Piedāvājumā var būt ne tikai vietu apskate, bet arī ekskursijas ar gidu, pārgājieni un izbraucieni pa militāro norišu vietām, stāsti un malītes pie ugunskurā, nakšņošana partizānu bunkurā un citas pieredzes, ieteicams iepriekš precizēt katras vietas darba laiku un pieejamos pakalpojumus.

Militārā mantojuma vietu apsejošanai ir izveidoti maršruti, kuru aprakstā norādīts ceļošanas veids, maršruta sadalījums pa dienām, militārā mantojuma vietu, naktsmitņu un ēdināšanas vietu izvēle.

Šī informācija atspoguļo autora viedokli. Programmas vadotā iestāde neatbild par tajā ietvertās informācijas iespējamu izmantošanu.

www.militaryheritagetourism.info

KAS IEKLĀUTS KARTĒ UN KĀ PLĀNOT CEĻOJUMU

Kartē atzīmētas 150 militārā mantojuma vietas; bijušās militārās bāzes, krasta apsardzes būves, mežabrāļu bunkuri, kauju vietas, muzeji, kolekcijas, ekspozīcijas, piemiņekļi un piemiņas vietas. Katrai vietai norādīts vēstures posms, ar kuru tā iepazīstina, nosaukums un tās apraksts, adrese un tālrūna numurs. Vairākām vietām, kas apskatāmas dabā, piemēram, kauju un piemiņas vietām, kādreizējām militārām būvēm, adrese un tālrūna numurs neeksistē, tādēļ tas nav norādīts. Visām vietām ir norādītas GPS koordinātas.

Plānojot ceļojumu, ieteicams iepriekš precizēt praktisku informāciju, piemēram, darba laiku un pieejamos pakalpojumus. Militārā mantojuma vietām, kas apskatāmas dabā jebkurā laikā, var būt pieejami gida pakalpojumi vai informācijas stendi.

Ceļojuma laikā vai plānošanā noderēs vietne www.militaryheritagetourism.info, kurā ir plašāka informācija par katru vietu – vēstures apraksti, atmiņu stāsti, vēsturisku un mūsdienu foto, tūrisma pakalpojumi un ceļojumu maršrutu ieteikumi. Šajā vietnē vēstures entuziasti atradīs informāciju arī par daudzām mazāk zināmām un retāk apmeklētām, tomēr vēsturiski nozīmīgām militārā mantojuma vietām Latvijā un Igaunijā.

Ceļojot ar šo karti, var iepazīt vēsturiski nozīmīgākās un apskatei interesantākās militārā mantojuma vietas Latvijā un Igaunijā, kas liecina par laiku no Pirmā pasaules kara sākuma 1914. gadā un abu valstu neatkarības iegūšanas 1918. gadā līdz tās atjaunošanai 1990./1991. gadā.

VĒSTURES POSMI

Kartē iekļauts vietas iepazīšana ar norisēm vienā vai vairākos vēstures posmos:

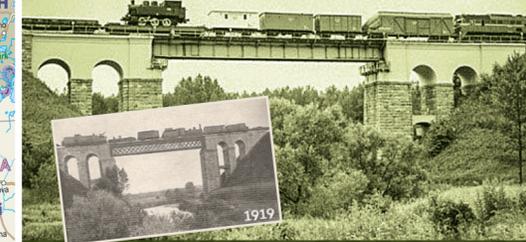
- Pirmās pasaules karš/ Neatkarības kari 1914-1920
- Otrās pasaules karš 1939-1945
- Nacionālo partizānu kustība – mežabrāļi 1944 - ~ 1957
- Padomju okupācija un neatkarības atjaunošana 1945-1991

Vēstures posmi ir raksturoti brošūrā „Militārā mantojums, Latvija/Igaunija 1914. - 1991.”, kuras pielikums ir šī karte. Brošūrā ir arī informācija par kauju rekonstrukciju pasākumiem, militārām parādēm un valstu neatkarībai veļtītiem svētkiem Latvijā un Igaunijā.

MILITĀRAIS MANTOJUMS TŪRISMS

LATVIJA IGAUNIJA 1914-1991

CEĻOJUMU KARTE

1	Haras osta un zemūdeni bāze ●●●●●	Hara sadam, Kuursalu vald, Harju maokond, Eesti Lat: 59.6084 Lon: 25.6123	Haras osta atradās Padomju armijas flotes zemūdeni demagnētācijas centrs, un visa osta bija uzstādīta militārā zonā. Tagad tur atrodas reāli pastieaine un apmeklējamo centrs.
2	Aegnas sala ●●●●●	Aegna sari, Tallinn, Eesti Lat: 59.5834 Lon: 24.7590	Aegnas sala atrodas Tallinas līcī, un tā ir pils. Pirmās pasaules kara atnākās krasta apsardības balota. Arī stāng apmetības karnis šī sala bija daļa no krasta aizsardzības sistēmas. Pēc Otrā pasaules kara šeit bija drošības Padomju armijas pretgaisa aizsardzības vienība.
3	Naisāre ●●●●●	Naisaar, Harju maokond, Eesti Lat: 59.56308 Lon: 24.51969	Naisāres sala atrodas Tallinas līcī, 1912. gadā Krievijas impērija to padarīja par militāru objektu. Pirmā pasaules kara un Brīvības cīņās laikā salas atradās izsēdzošā nometnē. Kad Igaunija ieguva neatkarību, šī sala kļuva par daļu no krasta aizsardzības sistēmas. Padomju okupācijas laikā sala kontrolēja bronnete spēki.
4	Igaunijas Kara muzejs – ģenerāļa Lalodera Muzejs ●●●●●	Mōisa teļa 1, Viimsi, Viimsi vald, Harju maokond, Eesti T: +372 6271710 Lat: 59.50148 Lon: 24.83448	Vismi muīza ēsotais muzejs tiek pēliti, saglabāti un ir pieejami arī Igaunijas militāru vstāņu vēsturiskās eksponāti. Šeit ir arī vārta uzskaitē vārdu par kareim Igaunijas cīņu pasaulē, kurus igauņu tauta bija spēsta piedalīt. Dāta no izsēdes ir veidota ģenerālim Johanam Laidoneram, kurš bija Igaunijas aizsardzības spēku augstākais vadītājs un kuram šī muīza piedēdja no 1924. gada līdz 1940. gadam.
5	Komunisma upuru pieminekļi ●●●●●	Maarjamae, Tallinn, Eesti Lat: 59.45483 Lon: 24.81288	Šīs komunisma upuru pieminekļi ir veidoti cilvēkiem, kas no 1940. gada līdz 1991. gadam cietu no komunisma režīma. Igaunija zaudēja piekto daļu no sava nedaudz vairāk par miljoni lielā iedzīvotāju skaitu, un 75 000 no tiem cilvēkiem tika nogalināti, izsēdēti vai deportēti.
6	Hidroplānu osta ●●●●●	Vesilenuki 6, Tallinn, Eesti T: +372 4200550 Lat: 59.45181 Lon: 24.79386	Krievijas cars Nikolajs II paveidēja ceti hidroplānu ostu, un šī osta bija daļa no Pēterā Jūras cietoksņa. Šajā vēsturiskajā hidroplānu angāri ir ierīkots jūrmērozes bāze ar aptuveni 200 oriģinālam eksponātiem, tostarp zemdeni "Lembi", keldzaru "Suur Tāl", hidroplānu "Suur 104", senāki Igaunijas izcietmes kuģu atliekām, minām, lielgabaliem utt.
7	Patare Jūras cietoksnis ●●●●●	Vesilenuki 6, Tallinn, Eesti T: +372 6200550 Lat: 59.45181 Lon: 24.79386	Tallinā esošais Patare Jūras cietoksnis ir lielisks klasicisma arhitektūras piemērs, un tas ir iekļauts Eiropas kultūras mantojuma sarakstā. Tas kalpo gan kā komunikāns un naciona upuru piemiņas vieta, gan kā pretēstābs simbols.
8	VDK cietuma kameras ●●●●●	Paganī 1, Tallinn, Eesti T: +372 680250 Lat: 59.44068 Lon: 24.74739	Muzejs atrodas bijušās iekšlietu tautas komisariāta/VDK (slepenpoliācija) galvenās mēģas pagrabā Paganī ielā. Tallinā šā ēka kādreiz atrodās pirmatēstas aizturēšanas kameras. VDK ēkas vēsture ir izstādē par noziedzīgu, kas tas pastāstīja šajā ēkā.
9	Brīvības cīņu uzvaras pieminekļi ●●●●●	Vabaduse vājk, Tallinn, Eesti Lat: 59.43402 Lon: 24.74301	Brīvības kaujās Tallinā atrodas pieminekļi, kura gada ir brīvības kaujas. Šīs pieminekļi ir veidoti visu ticlību piemiņai, kas cīņās par Igaunijas brīvību un neatkarību.
10	Okupācijas muzejs Vabamu ●●●●●	Toompes 8, Tallinn, Eesti T: +372 4480250 Lat: 59.43268 Lon: 24.73965	Muzejs tika atklāts 2003. gadā, un tas ir veidots laikā posmam no 1940. gada līdz 1991. gadam, kad Igaunija dzīvoja laikes brīv okupācijā gan Vācijā, gan Padomju savienībā. Ekspozīcija ir filmas veidā ieskaīto okupācijas perioda, represijas, pretēstābs kaujas un Drosmētājā revolūcija.
11	Aizsardzības spēku kapsēti bronzas kareivis ●●●●●	Filtri teļa 14, Tallinn, Eesti Lat: 59.42116 Lon: 24.76531	Aizsardzības spēku kapsēti ir apbedīti aptuveni 3000 dažādu kauju kareivis. Tajā atrodas pieminekļi, kas ir veidoti Brīvības cīņu krietu piemiņai, kā arī šauktāis bronzas kareivis – padomju laikā pieminekļi Otrajā pasaules karā kriktu piemiņai.
12	Vaivara Sinimēgede muzejs un kauju piemiņas vieta ●●●●●	Roheliste 19D, Vaivara, Vaivara vald, Ida-Viru maokond, Eesti T: +372 474552 Lat: 59.37249 Lon: 27.18349	Muzejs ir veidots Otrā pasaules kara kauju mērvas upē un Zilajos kalnos 1944. gadā, apskatītāji šeit eksponāti kā ieroči, formas-tērpi, personāls mantas, kara iekārtas, karotņu padu propandas plakāti utt. Netālu atrodas pieminekļis, kas veidots Zilo kalnu kaujā.
13	Paldiski – slēgtā padomju pilsēta ●●●●●	Paldiski, Harju maokond, Eesti Lat: 59.35000 Lon: 24.05000	Paldiski ir bijusi stratēģiski nozīmīga osta jau kopš Lielā Ziemeļu kara. Sešdesmitajos gados tur tika izveidots padomju armijas apkalpes mācību centrs, tika ierobežota piekļuve pilsētai un šis zonas militārā tehnoloģiskās darbības tika izvēlēta slēptībā. Pār atrodas divi krodzētājs, kas tagad ir klāt ar biezu betonu slāni.
14	Kloogas koncentrācijas nometne un holokausta piemiņas vieta ●●●●●	Klooga aleviķ, Lāiene–Harju vald, Harju maokond, Eesti Lat: 59.32889 Lon: 24.21803	Klooga koncentrācijas nometnē 1943. gadā izveidota Vācijas okupācijas režīma varas iestādes. Šeit apskatāms holokausta upuru pieminekļi un Igaunijas Vēstures muzeja brīvības eksponāti "Kloogas nometne un holokausts".
15	Osmusarē ●●●●●	Osmusarē, Lāiene–Nigula vald, Lāiene maokond, Eesti Lat: 59.29378 Lon: 23.37824	Osmusarē sala 1940. gadā ieņēma Padomju armijas Baltijas flotes, un pēc Padomju Savienības un Igaunijas bāzu Igaunijas noslēgšanas vēltieim iedzīvotājiem nācās pamest salu. Visu okupācijas laiku līdz neatkarības atjaunošanai sala bija pilnībā padomju apsardzības kontrolē. Mūsdienās te ir apskatāms Otrā pasaules kara laikā uguns vadiābs tornis, 180 mm un 130 mm kalibra krasta aizsardzības baterijas lielgabali un izliktornis.
16	Kadlās un Rohu rakašu bāze ●●●●●	Raekula, Vinni vald, Lāiene–Viru maokond, Eesti Lat: 59.18781 Lon: 26.34627	Kadlās un Rohu rakašu bāzes darbojās no 1940. gada līdz 1970. gadam. Bāzes atradās aptuveni 3000–3000 karavīru un R-12 palu raketes ar kodolgalvām. Mūsdienās ekspozīcijas apskatē raketes angārus un apkalpošanas, glabāšanas un palatīšanas zonas.
17	Tahkunas krasta aizsardzības baterijas un bāka ●●●●●	Tahkuna kūla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 59.09147 Lon: 22.58622	Tahkunas apgabali var apskatīt Pirmā pasaules kara 12 collu kalibra krasta aizsardzības baterijas lielgabalu, Otrā pasaules kara 130 mm un 180 mm kalibra krasta aizsardzības bateriju lielgabalu un bāzu.
18	Hijumā milītrāis muzejs ●●●●●	Tahkuna kūla, Hiiumaa vald, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti T: +372 53479819 Lat: 59.07703 Lon: 22.59470	Hijumā milītrāis muzejs ir ierīkots kādreizējā Tahkunas robezsardzības stacija. Ekspozīcija ir apskatāma Hijumā krasta aizsardzības infrastruktūra, ieroči un munīcija.
19	Pieminekļi Hijumā iedzīvotājiem, kuri zaudēja dzīvību Otrā pasaules kara laikā ●●●●●	Posti 2, Kārdla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 59.02329 Lon: 22.75209	Pieminekļi Hijumā iedzīvotājiem, kuri zaudēja dzīvību Otrā pasaules kara laikā, ir veidoti visiem salās dzīvotāju. Piemēram, šīs vietās ir ierīkoti atmiņas uzstādījumi no kara un pilsēdas tūkstošs sava dzimta cietma izvērsi.
20	Rišnas 42. krasta aizsardzības baterija, radara stacija un bāka ●●●●●	Kaļana kūla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 58.92758 Lon: 22.05109	Rišnas krasta aizsardzības baterijas pozīcijas tika būvētas 1939.–1940. gadā. Mūsdienās šeit var apskatīt artilērijas pozīcijas un uguns vadiābs torni, kas tika ierīkoti Otrā pasaules kara 1959. gada tur atrodas pretgaisa aizsardzības vienības radars. Netālu atrodas Rišnas bāze.
21	Orjaku kara osta ●●●●●	Orjaku kūla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 58.78925 Lon: 22.77245	Orjaku osta bija ārkūst par Krievijas Impērijas kara flotes minuku bāzi. Cietinības darbi tika sākti 1912. gadā, un līdz Pirmā pasaules kara sākumam tika pabeigta divu collu cietinība. Mūsdienās osta pilda svarīgas funkcijas, un tajā ir kalēfija un tūrisma informācijas centrs, www.orkaja.ee/sadam
22	Tohvi (Hindu) 44. baterija ar 300 mm kalibra lielgabalu ●●●●●	Hindu kūla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 58.71124 Lon: 22.48773	Baterijas pozīciju cietinība tika sāktā 1940. gada jūnijā, taču tā nekad pabeigta. Tika uzmontēti tikai divi lielgabali, un tā aizsargturība bija arī nekad pabeigta. Baterija atklāta dzīvības Otrā pasaules kara sākumā līdz 1955. gadam.
23	Hindu (Sera) 34. baterija ar 120 mm kalibra lielgabalu ●●●●●	Hindu kūla, Hiiumaa vald, Hiiuma maokond, Eesti Lat: 58.70264 Lon: 22.49437	Pēterā Jūras cietoksņa 34. baterija bija cietinī 120 mm kalibra lielgabali. No visām Igaunijas izveidotajām baterijām tā bija vienīgā, kas 1917. gada 12. oktobrī bija esošā Tapalābas izsēšanas operācijas kaujā. Mūsdienās ir apskatāmas pirmā un otrā lielgabala pamati.
24	Vormsi Brīvības cīņu pieminekļi ●●●●●	Hullo kūla, Vormsi saar, Lāiene maokond, Eesti Lat: 58.9998 Lon: 23.3205	Vormsi salā esošais Brīvības cīņu pieminekļis pēc Sēti Olava baznīcas tika atklāts 1929. gadā un ir viens no nedaudzajiem pieminekļiem, kas visu padomju okupācijas laiku palika neskartas.

25 **Hāpsalas dzelzceļa un sakaru muzejs** ●●●●●

26 **Pieminekļi no Igaunijas rietumiem atbrīvotajiem** ●●●●●

27 **Puises lielās bēgšanas pieminekļi** ●●●●●

28 **Pergupehjas mežabrāju bunkurs** ●●●●●

29 **Avinurmes kaujas pieminekļi** ●●●●●

30 **Jegevas milītrāis muzejs** ●●●●●

31 **Pirmā pasaules kara tranšējas pie Vaikes šauruma** ●●●●●

32 **Pangas militārā pastaigū taka** ●●●●●

33 **Sāremā kara lietu muzejs** ●●●●●

34 **Unvas jūras nodzēsakaru centrs** ●●●●●

35 **Sāremā muzejs** ●●●●●

36 **Tehumardi naktis kaujas pieminekļi** ●●●●●

37 **Lepes–Kalmi pretfanku līnija** ●●●●●

38 **Māmtē milītrā bāze** ●●●●●

39 **Stebeles krasta aizsardzības bāze 315. baterija** ●●●●●

40 **Serves krasta aizsardzības 43. baterija** ●●●●●

41 **Serves milītrāis muzejs** ●●●●●

42 **Igaunijas Dzelzceļa muzejs Lavosarē** ●●●●●

43 **Igaunijas Republikas neatkarības proklamēšanas pieminekļi** ●●●●●

44 **Brīvības cīņu pieminekļi Pērnāvā** ●●●●●

45 **Johana Laidonera dzimšanas vieta** ●●●●●

46 **Viljandi muzejs** ●●●●●

47 **Johana Laidonera pieminekļi** ●●●●●

48 **"Somu zēniem" veidīts muzejs Ledus laikmeta centrā** ●●●●●

Muzejs atrodas 20. gadsimta sākumā būvētā dzelzceļa līnijas atzaru izveidotās, lai apkalpotu Hāpsalas piekrastes kūrortu stacijas ēkā, un tajā apskatāmas dzelzceļa atliekās Igaunijas Krievijas Impērijas dzelzceļa eksponāti, tostarp Otrā pasaules kara Vācu tanku muzejs.

Deportācijām veidlāis pieminekļi tika atklāts 1999. gada 23. augustā. No Igaunijas noturētiem cilvēkiem deportēti 3000 cilvēki, un viņu gaisa ceļā šī Sābiru sākās Rīsi dzelzceļa stacijā.

1944. gadā gandrīz 800 cilvēku bēga uz Rietumiem no turvājiņās Padomju armijas, un daudzi no viņiem devās pret Baltijs jūru. Puises piekrastē ir uzcelti pieminekļi šīs apjomīgās bēgšanas piemiņai.

1944. gada gandrīz 800 cilvēku bēga uz Rietumiem no turvājiņās Padomju armijas, un daudzi no viņiem devās pret Baltijs jūru. Puises piekrastē ir uzcelti pieminekļi šīs apjomīgās bēgšanas piemiņai.

2009. gadā Avinurmes kapsētā tika atklāts pieminekļi 1944. gada kauju piemiņai. Kaujas norisinājās netālu no šīs kapsētas, un Igaunij tika cīņās gan ar padomju, gan Vācijas karaspēkiem.

Muzejs ir veidots Jegevas apriņķī vietējā vēsturē, un tajā ir apskatāma iespējagā Otrā pasaules kara laikā ierakto nogāzī.

Tranšēju rakšana sākās 1915. gadā, un to veica vietējie iedzīvotāji. Tranšējas atrodas netālu no Muhu salas simbola – Emu vēdzināmā.

Pangas militārā pastaigū taka ir vienas čauri vairākām nozīmīgām Otrā pasaules kara vietām, un tā atrodas Kildemas dabos Iegumā pie Sāremā augstākās vietas – Pangas informācijas stends sniegs nodroģin informāciju par taktu.

Sāremā kara lietu muzejs tiek vākti, pēliti, glabāti un ir pieejami apskatē dažādi militārā mantojuma eksponāti. Ekspozīcija ir vārkā nedaudz vairāk nekā 500 kvalitatīvu lietišānu, helikopteru un rakašu modeļu.

Igaunijas jūrmāks Brīvības cīnām veidlāis pieminekļis tika atklāts Verskā 2020. gadā, un tas tika veidots, vadoties pēc vēsturiskiem centriem. Pieminekļi sākotnēji tika paredzēti celt 1940. gadā Petseri pilsētā (tagad Pečoni), taču padomju varasrēdētāji to padarīja nespējīgam jau 1940. un 1944. gadā.

Apmeklējot centrālā atrodas Ērsvares ezers krasta vadiābs, kas reiz piederējis ģenerālim Nikolajam Rikēam un atradusies Igaunijas Aizsardzības spēku Ziemeļ Ziemeļnosienos teritorijā. Ekspozīcija apskatīta Ziemeļnosienos un Verskas ezera kā kurtois vēsturē.

Muzejs atrodas netālu no Krievijas un Igaunijas robežas, un tajā apskatāms eksponāti castrībā ar Igaunijas robežas vēsturi un Sērmā veidoto vēsturisku mantojumu.

Igaunijas jūrmāks Brīvības cīnām veidlāis pieminekļis tika atklāts Verskā 2020. gadā, un tas tika veidots, vadoties pēc vēsturiskiem centriem. Pieminekļi sākotnēji tika paredzēti celt 1940. gadā Petseri pilsētā (tagad Pečoni), taču padomju varasrēdētāji to padarīja nespējīgam jau 1940. un 1944. gadā.

Apmeklējot centrālā atrodas Ērsvares ezers krasta vadiābs, kas reiz piederējis ģenerālim Nikolajam Rikēam un atradusies Igaunijas Aizsardzības spēku Ziemeļ Ziemeļnosienos teritorijā. Ekspozīcija apskatīta Ziemeļnosienos un Verskas ezera kā kurtois vēsturē.

Brīvības kaujās laikā Undva bija izveidota krasta aizsardzības baterija ar 120mm kalibra lielgabalu, kas bija aktīva līdz 1950. gadam. Pēc baterijas lielgabala demontēšanas tur tika izveidots radošais centrs un izveidota radošības vienība un militāra nometne.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

Sāremā muzejs ir ierīkots 14.–15. gs. bīskapa pili, un tas ir viens no vecākajiem ievērtis 1865. gadā un izstādījam muzejim Igaunijā. Šīs kompleksa dienvidu bastiona pulvertornā pagrabā vasaarē mēmešos ir apskatāmas pastāvīga ekspozīcija par komunīstisku teoriju 1941. gadā.

49 **Radi milītrāis lidlauks** ●●●●●

50 **Igaunijas Aizsardzības koledžas muzejs** ●●●●●

51 **VDK atzīšanas kameru muzejs** ●●●●●

52 **Jalakas pretzaukšanas dzīvas līnija pie Tartu** ●●●●●

53 **Igaunijas Aviācijas muzejs** ●●●●●

54 **Petseri novadam veidlās Brīvības cīņu pieminekļi** ●●●●●

55 **Verskas apmeklējamo centrs un Ziemeļnosienos nometne** ●●●●●

56 **Verskas apmeklējamo centrs un Ziemeļnosienos nometne** ●●●●●

57 **Iikas brunvūcienna modelis** ●●●●●

58 **Ropu salas bāka** ●●●●●

59 **Aizsardzības līnijas pastaigū taka** ●●●●●

60 **Paju kaujas pieminekļi** ●●●●●

61 **Valgas milītrāis izkaižu parks** ●●●●●

62 **Veru novada muzejs** ●●●●●

63 **Vastselinas mežabrāju pieminekļi** ●●●●●